

DEĞİRMEN, TEKER VE TEGZİNMEK KELİMELERİNİN KÖKENLERİ ÜZERİNE

Mehmet Özmen

Bugüne kadar yapılan araştırmalarda, *değirmen* (<teğirmen), *teğirme*, *teğirmi*, *tegre*, *tegreg/k*; *tegrin-*; *tegzin-*, *tegzinç*, *teker* kelimelerinin kökenleri yeterince açıklanamamıştır. Değişik şekillerde açıklanmaya çalışılan ve tümü de “dön-, dolaş-, devret-” esas anlam dairesi içinde yer alan bu kelimeler, kanaatimize göre ortak bir *tek- “dön-, dolaş-, devret-” kökünden gelmektedir.

Bu kelimelerden *değirmen* (<teğirmen), *teğirme*, *teğirmi*, *tegre* ve *tegreg/k* kelimeleri genellikle *teğir-* veya *teg-* “değ-” fiillerine; *tegzin-* ve *tegzinç* ise *tegziz-* veya *teg-* “değ-” fiillerine bağlanmaya çalışılmıştır. Kanaatimize göre bu kelimeleri *teg-* “değ-” köküne bağlamak oldukça zor görünüyor. Zira ne *teg-* ne de ondan türeyen kelimelerde, “dön-, dolaş-, devret-” anlamına rastlayabiliyoruz: *teg-* “değ-, dokun-; er-, eriş-, ulaş-, var-; yakala-; düş-; hücum et-” (DLT, 592; KBİ, 431); “properly ‘to reach (a place Dat.)’ but with various extended meanings from an early date, including ‘to attack (someone), to touch (something), to concern (someone), to be worth (i.e. to reach a price of, so much)’” (EDPT, 476); *teğür-* “eriş-, dokundur-, değdir-: getir-; (birine bir şeyi) götür-, teslim et-” (DLT, 495; KBİ, 433); Caus. f. of *teg-*; lit. ‘to cause to reach,’ but usually ‘to deliver or convey (something Acc.) to (someone Dat.)’” (EDPT, 485). Eski Türkçe döneminde, *teg-*, fiilin dönüşlü ve edilgen şekilleri de kullanılmıştır: *tegin-*, “to reach, attain (something) Dat.” (EDPT, 484); *tegil-* “properly ‘to be reached,’ but nearly always ‘to be blinded’ (i.e. reached by some sharp object)” (EDPT, 481).

*tek- ve *teg-* fiillerinin ettirgen biçimleri de birbirinden farklıdır. *tek- fiilinin ettirgeni *teğir-* < *tek-i-r-, *teg-* fiilinin ettirgeni ise *teğür-* < *teg-ür-*’tir. Divnü Lûgati’t-Türk’te *tegrüp* biçiminde geçen bir kelimeyi (DLT II, 148) Besim Atalay, Dizin’e *teğir-* (DLT, 594), Dankoff ile Kelley ise *teğür-* biçiminde almışlardır (M. al-K. III, 183). Kelimenin doğru şekli, *teğür-*’tir. Nitekim, -p zarf-fiil ekinin bağlayıcı ünlüsünün yuvarlak olması da kelimenin *teğir-* değil *teğür-* olduğunu gösteriyor. Aynı kelime, Drevnetyurskiy Slovar’da da yine *teğir-* biçiminde madde başı olarak alınmıştır (Drev., 548). Divanü Lûgati’t-Türk’ten alınan bu örnek yanında, verilen diğer iki örnekten biri Kutadgu Bilig’den alınmıştır (KB, 492/4926). Kutadgu Bilig’den alınan örnek de aslında *teğir-* değil *teğür-*’tir. Nitekim, bu kelime Kutadgu Bilig İndeksi’ne *teğür-* biçiminde alınmıştır (KBİ, 433). Üçüncü örnekte ise eğer bir yanlış tespit yoksa, muhtemelen bir düzleşme söz konusudur. Dolayısıyla, gerek Divanü Lûgati’t-Türk Dizin’inde gerekse Drevnetyurskiy Slovar’da madde başı olarak alınan *teğir-* kelimesinin, *teğür-* biçiminde olması gerekmektedir. Yine, Tarama Sözlüğü’nde, *değür-* “eriş-, yetiş-, ulaştır-, bildir-; dokundur-, değdir-” kelimesi madde başı olarak alınmış (TS II, 1041-1042), *değür-* şekli ise parantez içinde gösterilmiştir. Kanaatimize göre, *değür-* şeklinin madde başı olması, *değür-* şeklinin ise parantez içinde verilmesi gerekirdi. Zira, verilen 32 tarama örneğinden 27’si *değür-*, geriye kalan beşi ise *değir-*’tir. Eğer *değir-* olarak alınan örneklerde bir düzleşme söz konusu değilse, taranan metinler harakesiz olduğu için kelime *değür-* okunması gerekirken *değir-* okunmuştur.

Tesbit edebildiğimiz kadarıyla, hiç bir kaynakta, gerek *teg-*, gerekse ondan türeyen *teğür-*, *tegin-* ve *tegil-* kelimelerinde, “dön-, dolaş-, devret-” anlamını içeren veya bu anlamlara yakın bir anlam taşıyan herhangi bir örneğe rastlayamadık. Bu durum, *değirmen* (<teğirmen), *teğirme*, *teğirmi*, *tegre*, *tegreg/k*; *tegrin-*; *tegzin-*, *tegzinç*; *teker* kelimelerinin *teg-* fiiliyle bir ilişkisinin olamayacağını göstermektedir. *değirmen* (<teğirmen), *teğirme*, *teğirmi*, *tegre*, *tegreg/k*; *tegrin-*; *tegzin-*, *tegzinç*; *teker* kelimelerinin *tek- kökünden türemesine gelince, bu konuda elimizde -k- sesini koruyan değişik kelime örnekleri bulunmaktadır. Bunlardan biri Eski Türkçe dönemine ait mevcut kaynaklarda rastlayamadığımız, ancak değişik Türk lehçelerinde yaygın olarak kullanılan ve bu bakımdan Eski Türkçe döneminde bulunmasında kuşku bulunmayan, bazı Türk lehçelerinde *teger* şeklinin alırken, Anadolu, Kıbrıs, Azerbaycan ve Çağatay Türkçelerinde *tek- kökünü koruyan *teker* kelimesidir. Diğerleri ise Eski Türkçe döneminden beri, bir kısmını alfabe yetersizliği yüzünden kesin olarak belirleyemediğimiz, ancak, g/k ayrımı veren alfabelerle yazılmış metinlerde *tek- kökünü koruyan türeme örnekleridir. Eski Türkçe döneminde, bu kelimelerin, g/k ayrımını veren alfabelerle yazılmış metinlerde yaygın olarak g ile, seyrek olarak da k ile yazıldığını görüyoruz. g/k ayrımını vermeyen alfabelerle yazılmış metinlerde ise k ile yazılmanın sıklık derecesini ve sahasını tespit edemiyoruz. Bunun için g/k ayrımını vermeyen Uygur ve Arap harfli metinlerde k’li şekilleri belirleyemiyoruz.

Mehmet Özmen

Tespit edebildiğimiz kadarıyla *tegre* (ETY, Tonyukuk, C. 8, s.102; Şine-Usu, Ş. 2, s.164) ve *tegzin-* (ETY, Alt. II b 2, s.515; Uy. II 4, s.552-553) kelimeleri Orhun harfli metinlerde g ile yazılmıştır. Ancak bunların yanında yine g/k ayrımını veren Mani alfabesiyle yazılmış bir metinde *teğşin-* (TT II, 428, not: 79) ve diğer bir metinde *teklir-* “değış- (?), dön- (?)” (A. von Le Coq, Türkçe Mani Elyazmaları [Manichaika], C. I, Çev. Fuat Kösearif, T.D.K İstanbul 1936, s.43), yine g/k ayrımını veren Brahmi alfabesiyle yazılmış bir başka metinde de *tekiñür* (TT VIII s.58/2) biçimlerini görüyoruz. Ancak bunların yanında Mani metinlerinde *tegzin-* örneğine de rastlıyoruz (A. von Le Coq, Türkische Manichaica aus Chotsho III, Berlin 1922, s.8, Nr. 2/7; s.23/2). Daha geç dönemler için ise, Clauson’un Çağatayca ile ilgili olarak Senglah’tan tespit ettiği *teskin-* ve *teskindür-* göçüşmeli örneklerini verelim. Ayrıca bu kelimelerle ilgili olarak, Drevnetyurskiy Slovar’da, *tekirmi*, *tekirmile-*, *tekirmileyü*, *teksin-*, *teksiñ* ve *teksintür-*, biçimlerinin madde başı olarak alındığını; ancak, g’li biçimlere gönderildiğini (Drev. 550) belirtelim.

Bu durum, daha Eski Türkçe döneminde, *tek- köküne dayalı, özellikle üç heceli türemelerde, iç ses durumuna düşen -k- ünsüzünün tonlulaşmaya başladığını gösteriyor. Bunda ayrıca ikinci türemeye geçildikten sonra, ilk türemenin kendi başına bir kavram oluşturmaya başlamasının da etkisi olsa gerek. Zira, birinci gövdeler anlam bütünlüğü taşıdıkları için, kök ünsüzünün tonlulaşması, kelimeyi kök anlamı çağrışımından uzaklaştırmamakta, anlam bulanıklığına yol açmamakta ve kök anlamı kendisini saklamaktadır. A. von Gabain, Eski Türkçe dönemindeki tonlulaşmayla ilgili olarak, “Sadatsız ünsüzler iç seste sık sık sadalılışır.” (A. von Gabain; Eski Türkçenin Grameri, Çev. Mehmet Akalın, Türk Dil Kurumu Yayınları: 332, Ankara 1988, s.44) diye söylemektedir. Bu dönemde tonlulaşma, A. von Gabain’in belirttiği kadar sık olmasa da - bunların bir kısmı Uygur harfli metinlerde gördüğümüz t/d, g/k karışıklığı ile ilgili olsa gerek - örneğimizde de görüldüğü gibi karşılaşılan ses olaylarındandır.

tegzin-, tegziñ

tegzin- ve türemeleri, Eski Türkçe döneminde oldukça yaygın olarak kullanılmıştır. Kelime Batı Türkçesi’ne de geçmiş, ancak daha sonra unutulmuştur. *tegzin-* “dön-, dolaş-, devret-” (ETY, 860); “Refl. f. of tegiz-; “to revolve, rotate, travel about, and the like” (EDPT, 488). *teğşin-* (TT II, 428, not: 79; Drev., 550); *tekiñür* (TT VIII, s.58/2); *değzin-* “devret-, çevril-, dön-, dolaş-” (TS II, 1056-1057); *değzindür-* / (göçüşmeli şekli) *degzindür-* “çevir-, dolaştır-” (TS II, 1056); *tegzinç* “Dev. N.fr. tegzin-; with various related meanings” (EDPT, 488); “Welle, Wirbel, sogend, Buchrolle” (W. Bang und A. von Gabain, Analytischer Index der Türkischen Turfan-Texte, Berlin 1931, s.44). Bu güne kadar yapılan çalışmalarda, *tegzin-* kelimesinin kökeni için açık bir şey söylenememiştir. Clauson, *tegiz-*’ten getirdiği *tegzin-* kelimesinin etimolojisini “anlaşılması güç, karanlık” olarak kabul etmekte ve *teğir- ile ilgili görmektedir (EDPT, 488). W. Bang ve A. von Gabain, Türkische Turfan-Texte II’nin notlarında, *teksin-*, *tegzin-* kelimelerini “muhtemelen teg- ile ilgili” diye açıklamışlardır (TT II, 428, not: 79). Necmettin Hacıeminoğlu ise, *degzin-* kelimesini deg- kökünden getirmektedir: *degzin-* “devret-, dön-, dolaş-” < deg-i-z-i-n- (TDF, 130). Şinasi Tekin, *tegzinç* kelimesinin, teg- “değ-, dokun-” fiilinin “-iz-” ile genişletilmiş şeklinden geldiği kanısındadır: *teg(i)z-inç* (Maytr., 323).

Kanaatimize göre, *tegzin-* kelimesi, kaynaklarda rastlayamadığımız *tek- “dön-, dolaş-, devret-” kökünden, -z- ve -n- ekleri getirilerek türetilmiştir. -k- sesi iki ünlü arasında tonlulaşarak -g- olurken vurgusuz orta hece ünlüsü de düşmüştür: *tegzin-* < *tek-i-z-in- > *tekizin-* > *tegzin-* > *tegzin-*. Kelimenin *teksin-* şekli de, vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi ve -z- sesinin, -k- sesinin yanında tonsuzlaşmasıyla ortaya çıkmıştır: *teksin-* < *tek-i-z-i-n- > *tekizin-* > *teksin-* > *teksin-*; *tegzinç* / *teksiñ* kelimeleri ise, *tegzin-* ve *teksin-* gövdelerine -ç eki getirilmek suretiyle türetilmiştir: *tegzinç* < *tegzin-ç*, *teksiñ* < *teksin-ç*.

değirmen

değirmen kelimesi, Eski Türkçe döneminden beri, bütün Türk lehçelerinde yaygın bir kullanışa sahiptir: Uygurca’da *teğirmen* (EDPT, 486; Räsänen, 469); Karahanlı Türkçesinde *teğirmen* (DLT, 594 EDPT, 486); Kıpçakça’da *teğirmen* (EDPT, 487; Räsänen, 469), *teyirmen* (EDPT, 487); Çağatayca’da *teğirmen* (EDPT, 487; Räsänen, 469), *tigirmen* (Abuşka, 188); Türkiye Türkçesi, *değirmen*; Azeri Türkçesi, *deyirman* (EDPT, 486); Türkmençe, *değirmen* (EDPT, 487; Räsänen, 469); Tuba, de:rbe (EDPT, 486); Televütçe, *termen* (Räsänen, 469); Oyrotça, *terben* (Räsänen, 469); Koybalca, *tirben* (Räsänen, 469); Soyonca, *derbe* (Räsänen, 469); Şorca, *terben* (Hasan Eren, “Türklerde Ekinciliğin

Değirmen, Teker ve Tegzinmek

Gelişmesine Katkılar” Türkoloji Dergisi, VIII. cilt, Ankara 1979, s.7); Özbekçe, *teğirmen* (Räsänen, 469); Karakalpakça, *digirmen* (EDPT, 486); Nogayca, *termen* (EDPT, 486); Kumukça, *tirmen* (EDPT, 486); Balkarca, *tirmen*, *türmen* (Räsänen, 469); Karayimce, *tirmen* (Räsänen, 469); Kazakça, *tirmen* (Räsänen, 469), *tiyirmen* (KTS, 261); Kazan Tatarcası, *tiğirmen* (Rad. III, 410), *tegermen* (Räsänen, 469); Kırgızca, *teğirmen* (Krg. S. II, 721); Tarançı, *tügürmen* (Rad. III, 1540). Kelime Moğolca’ya da geçmiştir: *tegermen* (Räsänen, 469); Mogolca (yazı dili) *tegerme*; Halha, *terem*; Kalmukça, *terem*; çoğulu, *tegermed* “değirmenler” (Nicholas Poppe, “Orta Moğolca’daki Türkçe Kelimeler,” Çev. Günay Karaağaç, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 27, İstanbul, Aralık 1983, 255-262).

Clauson, *teğirmen* kelimesinin **teğir-* fiilinden *-men* ekiyle türediği görüşündedir (EDPT, 486). Dankoff ile Kelly de kelimeyi *teğir-* köküne bağlamaktadırlar: **teğir-* “go around” (M. al-K. III, 184). Yine, A. von Gabain de *teğirmen* kelimesinin *teğir-* fiilinden *-men* ekiyle türediği görüşündedir: “*teğirmen* (vlg. bar. tagar-ık ‘Kreis’) ‘Mühle’” (A. von Gabain, “Die Sprache des Codex Cumanicus”: Philologiae Fundamenta, Wiesbaden 1959, s.58). Şemseddin Sami *teker* kelimesinden getirir (Şemseddin Sami, Kamus-ı Türki, Çağrı Yayınları: 2, Lügat dizisi: 1, İstanbul 1978, s. 614). Kelime Meydan Larousse’ta da *teker* kelimesinden *-men* ekiyle türetilmiştir (ML, c. III, s.448). Besim Atalay, kelimenin *-men* ekiyle türetilmediğini belirtmekle birlikte, herhangi bir açıklamada bulunmamıştır (T. Man-Men). Bang ise Tarançı *tügürmen* “değirmen” için “*teğürmen* v.b. şekillerinden bozma olmayıp, doğrudan doğruya bir *tügürmen* şeklinin tabii inkişafıdır” demektedir (Willi Bang Kaup, Berlindeki Macar Enstitüsünden Türkoloji Mektupları [1925-1934], Çev. Şinasi Tekin, Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 408, Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 75, Tercüme Serisi No: 8, Erzurum 1980, s.74-75). Tahsin Banguoğlu da kelimeyi şu şekilde açıklamıştır: *değirmen* < *teğir* = *teker* (Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri, İstanbul 1974, s.196). Şinasi Tekin, *teğirmen* kelimesinin, *teğ-* “değ-, dokun-” fiilinden “-ir- ile geçişli ve ettirgen” şeklinde genişlemiş şekil olarak kabul ettiği *teğir-*ten gelebileceği ihtimali üzerinde durur: *teğirmen* (?) (Maytr., 323).

değirmen (< *teğirmen*) kelimesinin de, kaynaklarda rastlayamadığımız **tek-* fiilinden geldiği anlaşılıyor: *değirmen* < *teğirmen* < **tek-i-r-men*. Zira, *teğirmen* kelimesi ile *teğ-* “değ-, dokun-, eriş-” kökü arasında hiç bir anlam bağı görülüyor. Ayrıca, bir kaç düzleşmiş örnek dışında, *teğ-* fiilinin ettirgen şeklinin *teğür-* olduğunu da biliyoruz. Oysa, *teğirmen* kelimesi, yuvarlaklaşmayla ortaya çıktığını sandığımız, Tarançı lehçesindeki *tügürmen* şekli ile Balkarca’da, *türmen* yanında gördüğümüz *türmen* şekli dışında bütün lehçelerde *teğir-* gövdesine dayanmaktadır. *teğir-* gövdesindeki *-r-* ise, Necmettin Hacıeminoğlu’nun *-ur/-ür-* ettirgenlik ekinden farklı bir fiilden fiil yapma eki olarak gördüğü (TDF, 30-32) ve “bazan dönüşlü, bazan da geçişli fiiller” türettiğini kabul ettiği *-r-* ekidir. Bunun için, *teğ-* fiilinden *-ur/-ür-* ettirgenlik ekiyle türeyen *teğür-* < *teğ-ür-* ile, **tek-* fiil kökünden *-r-* eki ile türeyen *teğir-* < **tek-i-r-* kelimesinin birbirleri ile ilgileri yoktur. Aşlında, ettirgenlik ekleri de, etkileri işi yapanın üzerine döndüğü zaman dönüşlülük anlamı verirler. *değirmen* (< *teğirmen*) kelimesinin türediği **tek-* kökündeki *-k-* ise iki ünlü arasında tonlulaşmıştır: *teğir-* < **tek-i-r-*; *teğirmen* < *teğir-men*. Ayrıca, *-man/-men* ekine gelince, bu ekin Türkçe’nin yaygın kullanışlı eklerinden biri olduğunu biliyoruz (Martti Räsänen, Materiel zur Morphologie der Sprachen, SO, XXI, Helsinki 1957, s.135-136).

tegre, *tegrikle-*, *tegreg/k*, *teğirme*, *teğirmi*, *değri-*

tegre “etraf, çevre, daire, etrafında” (EDPT, 485; KBİ, 433; DLT, 594); *tegrikle-* (EDPT, 487), “çevrele-” (Maytr., 472); *tegreg/k* “herhangi bir şeyin halkası, değresi” (DLT, 595); *teğirme* “çörek, değirmen taşı, para gibi değirmi olan her nesne” (DLT, 594); *teğirmi* “round, circular” (EDPT, 486), “çevre” (Maytr., 471); *teğirmile-* “çevrele-” (Maytr., 471); *değri-* “devret-, dolaş-” (TS II, 1051); *değrin-* “dön-, dolaş-” (TS II, 1051); *degre* (deyre) “civar, etraf, çevre” (TS II, 1050); Çuvaşça, *tavra* “etraf(ta), çevre(de)” (ÇŞ, 166), kelimeleri de **tek-* “dön-, dolaş-, devret-” fiilinden gelmektedir.

tegre kelimesini, W. Bang ile A. von Gabain, **teğir-*ten getirirler: *tegre* < **teğir-e* (TT I, 257-258, not: 57). Dankoff ile Kelly ise *tegre*’yi *teğirme*, *teğirmen* ve *tegrek* kelimeleri ile birlikte **teğir-* “go around” kelimesine bağlamaktadırlar (M. al-K. III, 184). Kelimeyi, Clauson da **teğir-*ten getirir: “*tegre* (d-) from **teğir-* (EDPT, 485). Yine, A. von Gabain de *tegre*’yi, **teğir-*ten getirir: *tegre* (von *teğür-* “berühren lassen, hunführen”) (Alt. Gr., 138). Şinasi Tekin, *tegrikle-* kelimesini *teğ-* “değ-, dokun-” fiilinden getirir: *teğir-ik+le-*. Yine *teğirmi* ve *tegre* kelimelerini de aynı kökün “-ir- ile geçişli ve ettirgen” şeklinde genişlemiş şekli olarak kabul ettiği *teğir-*ten getirir: *teğirmi* < *teğir-mi*, *tegre* < *tegr-e* (Maytr., 323).

Mehmet Özmen

Yukarıdaki kelimeler de *tek- fiili üzerine -r- geçişlilik ve dönüşlülük ekinin getirilmesiyle oluşan tegir- < *tek-i-r- gövdesine dayanmaktadır: tegre < tegir-e; tegrikle- < tegir-i-k+le-; tegreg/k < tegir-eg/k; tegirme < tegir-me; tegirmi < tegir-mi; degri- < tegir-i.

teker

Eski Türkçe kaynaklarda rastlayamadığımız teker kelimesi, birbirinden uzak Türk lehçelerinde yaygın bir biçimde kullanılmaktadır: Eski Anadolu Türkçesi degerek "tekerlek" (TS II, 1064); Türkiye Türkçesi, teker, tekerlek; Kırım ve Azerbaycan teker "das Wagenrad" (Rad. III, 1017; Räsänen, 470); Çağatayca, tekir (mmm) = teker "1. rund, kreisrund, 2. der Kreis" (Rad. III, 1020), tekir "run" (Räsänen, 470), tekerçik "das Wagenrad, eid ruhder Gegenstand" (Rad. III, 1018), teker-çık "Rad" (Räsänen, 470); tükir "teker, müdevver, devvar, tekerlek, çarhi, gird" (Şayh Süleymen Efendi-i Buhari, Lûgat-i Çağatay ve Türki-i Osmani, İstanbul 1298, s.135); Türkmençe, tegir, tegir-çık "Rad" (Räsänen, 470); Kazakça, teğerşik "arabının tekerleği" (KTS, 296); Kırgızca, teğerek "muhit, daire," teğeren- "yuvarlan-, dön-," teğeret- "yuvarla-, döndür-, çevir-" (Krg. S., 720); Baraba, teğercik "das Rad," teğerik "der Kreis" (Rad. III, 1032); Tobol, teğermiş "das Rad" (Rad. III, 1032), teğer-meç "rund" (Räsänen, 470); Çuvaşça, teğer "yer ölçmek için haritacıların kullandıkları bir alet" (ÇŞ, 173).

Meydan Larousse'ta, teker kelimesi tekre'den getirilmektedir: teker (E.T. tekre 'daire, çember'den), "tekerlek" (ML, c.XII, s.15). Eski Türkçe döneminde çeşitli metinlerde "daire, çevre, civar, dört taraf, etraf, etrafında" anlamlarına gelen tegre kelimesinin, "teker, tekerlek" anlamına gelebileceğini, ayrıca teker kelimesinin de tegre'den geldiğini gösterir herhangi bir kanıt rastlayamadık. Dolayısıyla, teker kelimesinin tekre / tegre'den gelebileceği kanısında değiliz. Şinasi Tekin ise tekerlek kelimesinin, teg- "değ-, dokun-," fiilinden, "-ir-" geçişlilik ve ettirgenlik" ekiyle genişlediğini kabul ettiği tegir- fiilinden gelişebileceği ihtimali üzerinde durmaktadır: tegrikle-k? (Maytr. 323).

Biz, Anadolu, Kırım, Azerbaycan, Çağatay, Türkmen, Kazak, Kırgız, Baraba, Tobol ve Çuvaş Türkçesi gibi birbirinden uzak lehçelerde bulunan teker kelimesinin Eski Türkçe'de de bulunması gerektiği kanısındayız, ancak, mevcut Eski Türkçe metinlerde teker kelimesine rastlanmamaktadır.

Kanaatimize göre, teker kelimesi de *tek- "dön-, dolaş-, devret-" fiilinden gelmektedir. *tek-fiilinden, isim-fiil kalıplaşmasıyla ortaya çıktığını kabul ettiğimiz teker < *tek-er kelimesinde *tek- fiil kökü kendisini korumuştur. Günümüz Türkçesinde olduğu gibi, Eski Türkçe döneminde de isim-fiil kalıplaşmasıyla ortaya çıkan kelimelere rastlayabiliyoruz: kon-duk "Niederlassung (kon- 'sich niederlassen') (Alt. Gr., 70), "Niederlassung // yerleşme" (a.g.e., 358); umduk "Hoffnung" (um-un- 'erhoffen,' refl. Verb.) (a.g.e. 70), "Hoffnung // umut" (a.g.e., 378); öğrenmiş "gewohnt // alışmış" (a.g.e., 351); öğrenmiş "Lob" (ög- 'loben') (a.g.e., 73), "Lob // sena" (a.g.e., 351); tiler "Gottesanbeterin" (tîle- "bitten") (a.g.e., 74), "mantis (Gottesanbeterin) // dileyen" (a.g.e., 371); öğdir "Preis" (ög-üt- "preisen," mit verbläster Fakt.-Bedeutung.) (a.g.e., 74), "Lobpreis, Lied // methiye" (a.g.e., 351).

Sonuç olarak, değirmen, tegirme, tegre, tegreg/k, degri-, değrin- ve ilerleyici ünlü benzeşmesiyle tegirme kelimesinden ortaya çıktığı anlaşılan tegirmi kelimeleri, *tek- "dön-, dolaş-, devret-" fiil kökünden, -r- eki ile türeyen tegir- < *tek-i-r-; tegzin- ve tegzinç kelimeleri ise ettirgenlik eki -z- ile türeyen tegiz- < *tek-i-z- gövdesinden türemiş, -k- sesi ise, iki ünlü arasında kaldığı için daha Eski Türkçe döneminde tonlaşmaya başlamıştır. Ancak, k'li şekilleri g/k ayrımını veren Mani ve Brahmi metinlerinde görebiliyoruz. Bu kelimelerin, kendileriyle hiç bir anlam ilişkisi bulunmayan teg- "değ-, dokun-; eriş-, ulaş-, var-; hücum et-; düş-" fiilinden gelebileceği açıktır. Buna göre, aynı anlam dairesi içinde yer alan değirmen/teğirmen, tegirme, tegirmi, tegre, tegzin-, teksin-, teskin-, tegzinç, tegirmileyü ve teklir-kelimeleri, mevcut kaynaklarda rastlayamadığımız *tek- "dön-, dolaş-, devret-" kökünden gelmektedir. Yine aynı anlam dairesi içinde bulunan teker kelimesi de *tek- fiil kökünden, -er isim-fiil ekinin kalıplaşmasıyla ortaya çıkmış ve teker kelimesi bazı lehçelerde *tek- fiil kökünü bugüne kadar korumuştur.

Kısaltmalar

Abuşka a.g.e.	Abuşka Lûgati veya Çağatay Sözlüğü; Haz.: Besim Atalay, Ankara 1970. Adı geçen eser.
Alt. Gr.	A. von Gabain; Alttürkische Grammatik, 3. Auflage, Wiesbaden 1974.
ÇŞ	H. Paasonen; Çuvaş Sözlüğü, T.D.K. c. III. 7, İstanbul 1950.

Değirmen, Teker ve Tegzinmek

- DLT Mahmud el-Kaşgarî; *Divanü Lûgati't-Türk Dizinini Haz.*: Besim Atalay, T.D.K Yayınları, Ankara 1943.
- DLT II Mahmud el-Kaşgarî; *Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi*, c. I, Çev.: Basim Atalay, T.D.K. Yayınlarından, Ankara 1940.
- Drev. *Drevnetyurkskiy Slovar*; red. V. M. Nadelyaev, D. M. Nasilov, E. R. Tenişev, A. M. Şçerbak; ANSSSR, Enst. Yazıkoznaniya, Leningrad 1969.
- EDPT Sir Gerard Clauson; *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972.
- ETY Hüseyin Namık Orkun; *Eski Türk Yazıtları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu yayınları 529, Ankara 1986.
- Huas. von Le Coq; *Huastuanift*, Çev.: S. Hirman, T.D.K., Ankara 1941.
- KB Reşit Rahmeti Arat; *Kutadgu Bilig I Metin*, 2. baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları: 458, Ankara 1979.
- KBİ Reşit Rahmeti Arat; *Kutadgu Bilig III, İndeks Haz.*: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları: 47, Seri: IV, Sayı: A 12, İstanbul 1979.
- Krg.S, II K. K. Yudahin; *Kırgız Sözlüğü* c. II, Çev.: Abdullah Taymas, T.D.K. Yayınları: 121, Ankara 1988.
- KTS "Kazak Türkçesi Sözlüğü" Türk Dünyası Araştırmaları Sayı: 30, Haziran 1984.
- M. al-K. Mahmûd al-Kaşgarî, *Compendium of the Turkic Dialects (Dîwân Lugât at-Turk)*, Part III. Robert Dankoff-James Kelly, *Sources of Oriental Languages and Literatures* 7, Turkish Sources VII, Harvard 1985.
- Maytr. Şinasi Tekin; *Uygurca Metinler II, Maytrısimit*; Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 263, Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 54, Araştırma Serisi No: 44, Ankara 1976.
- ML c. III *Meydan Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*, c. III, Meydan Yayınevi, İstanbul 1970.
- ML c. XII *Meydan Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*, c. XII, Meydan Yayınevi, İstanbul 1973.
- Rad. III Wilhelm Radloff; *Versuch eines Wörterbuch der Türk-Dialecta*, The Hague, The Netherlands 1960.
- Räsänen Martti Räsänen; *Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen*, Helsinki 1969.
- TDF Necmettin Hacıeminoğlu; *Yapı Bakımından Türk Dilinde Filler*, Cök Yayınları: 10, İlmî eserler dizisi: 1, -- 1984.
- T. Man-Men Besim Atalay; *Türkçemizde Man-Men*, T.D.K. Yayını, İstanbul 1940.
- TS II Tarama Sözlüğü II, Türk Dil Kurumu Yayınları- Sayı: 212, Ankara 1965.
- TT I W. Bang und A. von Gabain; *Türkische Turfan-Texte I*, Berlin 1929.
- TT II W. Bang und A. von Gabain; *Türkische Turfan-Texte II*, Berlin 1929.
- TT VIII Annemarie von Gabain, *Türkische Turfan-Texte VIII*, Berlin 1954.
- TTŞ Mehmet Akalın; *Tarihi Türk Şiveleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 551, Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 94, Ders Kitapları Serisi No: 7, Ankara 1979.